

Лэпкага — ні ў энцыклапедычным, ні ў навейшых выданнях падручнікаў для ВНУ.

Прычыны асцярожнасці падыходу ўкраінцаў да спадчыны М. Здзяхоўскага, відавочна, выкліканы дваістасцю ягонага бачання Украіны. І сёння даследчыкі і з боку польскага, і з боку ўкраінскага, маючы за сабою велізарны гістарычна-культурны багаж, усталяваныя традыцыі, на многае глядзяць па-рознаму. Аднак той крок наперад, які ажыццявіла ХХ стагоддзе, бяспрэчна, прагрэсіўны. Узаемадачынненні паміж літаратарамі розных нацыянальнасцей, нават пры высвятленні востра праблемных пытанняў, павінны фармавацца з улікам гістарычных абставін, на грунце прафесіянальнай карэктнасці, сыходзіцца выключна на прынцыпах чалавечай годнасці і шляхетнасці.

Українсько́сть Mariana Zdziechowskiego

Jak wiadomo, rodowy majątek rodziny Zdziechowskich mieścił się na Białorusi, w Rakowie — starożytnym miasteczku, 30 kilometrów na zachód od Mińska. Ze strony matki Marian Zdziechowski miał korzenia ukraińskie. W ostatnim dziesięcioleciu badacze polscy (B. Bielakowicz, J. Skaczyński, W. Mokry) aktywnie włączają do kontekstu kontaktów polsko-wschodniosłowiańskich filozoficzne, religijne, literaturoznawcze aspekty spuścizny Zdziechowskiego. Jeżeli chodzi o stronę ukraińską, to postać Zdziechowskiego nie jest tu wpisana we współczesny kontekst naukowy. Widocznie przyczyna ukraińskiej «ostrożności» w podejściu do dorobku Zdziechowskiego spowodowana jest dwoistością jego widzenia i rozumienia Ukrainy.

Iwan MONOŁATIJ
(Iwano-Frankiwwsk)

FENOMEN POGRANICZA I STOSUNKI MIĘDZYETNICZNE W EUROPIE ŚRODKOWO- WSCHODNIEJ: PRZYKŁAD UKRAINY ZACHODNIEJ

Ziemie zachodnioukraińskie są unikatowym regionem polietnicznym z historycznie ukształtowanym systemem stosunków międzyetnicznych. Tereny te można rozpatrywać jak obszerną «zonę kontaktową» stosunków międzyetnicznych, mając na myśli ograniczoną przestrzeń (miejsce), gdzie odbywa się najbardziej aktywne wzajemne oddziaływanie przedstawicieli różnych grup etnicznych i wspólnot, a także postrzegana jest różnica w charakterze tych stosunków wzajemnych¹.

W końcu XVII – do lat trzydziestych XVIII w. w Galicji widoczna jest pewna dynamika stosunków wzajemnych między podstawowymi wspólnotami etnicznymi (Ukraińcami, Polakami, Żydami i Niemcami). Znaczący państwowość i historycy zwykle rozpatrują stosunki międzyetniczne w tym regionie w całości, nie biorąc pod uwagę specyfiki poszczególnych mikroregionów w składzie Ukrainy Zachodniej oraz odmienny stopień napięcia międzyetnicznego w tej lub innej miejscowości. Niemożliwa jest ekstrapolacja wniosków o charakterze stosunków międzyetnicznych, zrobionych na podstawie analizy znanych w poszczególnych regionach faktach na terytorium całej Ukrainy Zachodniej. Ponieważ cechą charakterystyczną rozwoju etnicznych stosunków wzajemnych w regionie zachodnioukraińskim było powstanie obszarów subkontaktowych, gdzie widoczna była etniczna biegunowość, czyli nasilenie obcości międzyetnicznej².

¹ Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich. [Hrsg.] von Karl-Heinz Mack. Wien, 1990; Mark, R. Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung–Kirche–Bevölkerung. Marburg, 1994; Fras, Z. Galicja. Wrocław, 2004.

² Монолатій, І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу: монографія. Івано-Франківськ, 2007. С. 6, 7.

Dla zbadania stosunków międzyetnicznych najlepszą metodą jest wyodrębnienie w tych «zonach kontaktowych» osobliwych stref — rejonów życia, w których jest zapewniana możliwość regularnych kontaktów przedstawicielom różnych grup etnicznych. W różnych dziedzinach życia społeczno-politycznego, sferze relacji między osobami można ustalić szereg parametrów wskazujących na charakter relacji międzyetnicznych, intensywność i specyfikę współdziałania grup etnicznych, motywy kontaktów przedstawicieli różnych wspólnot, stopień reglamentacji stosunków międzyetnicznych przez instytucje władzy, stopień tradycyjności lub niezwykłości stosunków międzyetnicznych, czynniki wpływające na dynamikę tych stosunków, mechanizm kształtowania stereotypów etnicznych.

U schyłku późnego Średniowiecza i początku Nowych czasów w Galicji w zonach kontaktowych nabrały na sile procesy, które spowodowały utworzenie nowych międzyetnicznych zrzeszeń, odbyła się przebudowa struktury w systemie stosunków międzyetnicznych, zmienił się charakter współpracy międzyetnicznej. Modernizacja w regionie toczyła się powoli; społeczeństwo zachowywało cechy tradycjonalizmu i archaiczności, a międzyetniczne stosunki były stałe i stosunkowo trwałe, ponieważ były uwarunkowane przez otrzymany od przodków system współdziałania grup etnicznych, w którym każdy etniczny element zajmował swoje miejsce i wykonywał określone funkcje¹.

Na dynamikę stosunków międzyetnicznych w tym regionie w badanym okresie miały wpływ niektóre uniwersalne czynniki. Po pierwsze, najdoraźniejszym, wyjściowym czynnikiem stały się zmiany geopolityczne w Europie Środkowo-Wschodniej. Podział terenów byłej Rzeczypospolitej w końcu XVIII w. spowodował zburzenie poprzednich i utworzenie nowych granic państwowych. Wszystkie następne wydarzenia i procesy były rezultatem polityki zagranicznej co do etnicznych terenów ukraińskich. Aneksja zachodnioukraińskiego regionu przez Cesarstwo Austriackie zmieniła ustrój administracyjny kraju i wszystkie sfery życia.

¹ Монолатій, І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. S. 189.

Po drugie, nie można bagatelizować i taki czynnik, jak «spuścizna przeszłości»: biegiem późnego Średniowiecza i początku Nowych czasów w badanym regionie etniczne sprzeczności między Ukraińcami, Żydami, Polakami i Niemcami określały etnopsychologiczny klimat, chociaż i miały latentny charakter. Zwłaszcza uprzywilejowanie polskiej grupy w strukturach Galicji prowokował ukrytą irytację dyskryminowanych wspólnot etnicznych, w tym Ukraińców.

Po trzecie, razem z tym istniał taki «stymulujący» czynnik, jak tradycje stosunków międzyetnicznych. Ukraińcy, Żydzi, Polacy i Niemcy w Galicji mieli wielowiekowe doświadczenia wspólnego pokojowego zamieszkania w tej części Europy Środkowo-Wschodniej, które opierały się na historycznie ukształtowanych obyczajach i tradycjach. Z jednej strony między etnicznymi grupami istniał pewien dystans spowodowany wzajemnymi stereotypami, różnorodnością kultur politycznych, rodzajem konfesji i językiem. Z drugiej strony między wspólnotami odbywała się stałe współdziałanie bazujące się na dominacji tej lub innej grupy w poszczególnych sferach życia, co z kolei wymagało potrzymania stabilnych stosunków międzyetnicznych. Modyfikacja galickiego społeczeństwa w owe i następne stulecia nie spowodowała całkowitego zniknięcia poprzednich tradycji i system stosunków międzyetnicznych zachowywał pewną stałość.

Po czwarte, państwowa i etniczna polityka Habsburgów i później Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej co do różnych grup ludności badanego regionu służyła jako katalizator rozwoju stosunków międzyetnicznych. Ważną rolę w nasileniu konfliktu międzyetnicznego odegrały stanowe, socjalne, zawodowe i religijne odmienności. Historycznie ułożyło się w taki sposób, że socjalna struktura społeczeństwa w znacznym stopniu odpowiadała etnicznej strukturze ludności Galicji. Po piąte, w ciągu badanego okresu historycznego odbywały się znaczne jakościowe i ilościowe zmiany etnicznego składu ludności. Galicja stała się terytorium masowej migracji z Zachodu na Wschód oraz ze Wschodu na Zachód. Przemieszczenia ludności była zarówno żywiołowe, jak i inicjowane przez władze państwowe. Warto też wspomnieć i wewnętrzną migrację — przeważnie z wiejskich miejscowości do miast i miasteczek regionu. Sam fakt migracji, niezależnie od tego, czy powoduje ona

kontakty przedstawicieli jednej i drugiej grupy, czy różnych grup (z punktu widzenia ich kultury, narodowości, języka i religii), trzeba rozpatrywać jako kwestię socjalną, a nawet jako problem z konfliktowym potencjałem.

Zasadniczo ewentualnie konfliktowymi są stosunki wspólnot etnicznych o następujących cechach ludności: «rdzenna – nierdzenna», «większość – mniejszość», «tytułowa – nietytułowa». Zmiana ustroju społeczno-politycznego w regionie zachodnioukraińskim przyczyniła się do zburzenia istniejącej dotychczas i utworzenia nowej hierarchii socjalnej i etnicznej¹.

Dla Galicji w okresie zaborów Rzeczypospolitej i kształtowania się cesarstwa Habsburgów (później-Cesarstwa Austriackiego) linia konfliktów międzyetnicznych była w innej płaszczyźnie. Ludność tytułowa — Ukraińcy — była dość bierną wspólnotą o stosunkowo niskim poziomie etnopolitycznej świadomości. Do połowy XIX st. podstawowy konflikt odbywał się między dwiema mniejszościami: Polakami i Niemcami austriackimi.

Wczorajsza elita regionalna — polska grupa — nie wytrzymała takiego sobie kulturowego szoku, który odczuła nie tyle od upadku swego statusu, ile od wzrostu prestiżu niemieckojęzycznej grupy. Posturazowy stres wspólnoty polskiej od straty państwowości oraz wpływów na społeczeństwo regionu spowodował nasilenie etnomobilizacyjnych procesów w środowisku Polaków i konsekwentnie sprzyjał zmniejszeniu adekwatności akceptacji reszty wspólnot etnicznych (Ukraińców, Niemców, Żydów), powiększeniu psycho-kulturowego dystansu. Konflikt «Polacy kontra Ukraińcy i Żydzi» pogłębił się na drugim etapie walki międzyetnicznej za nowe miejsce w strukturze społecznej.

Na międzyetniczne stosunki doraźny wpływ miało i to, jakie kadry według narodowości kształtowały aparat zarządzania na wszelkich poziomach. To może także pomóc w rozwiązaniu kwestii o liderach i autsajderów wśród wspólnot etnicznych, w określeniu statusu społecznego i w pewnym stopniu «prestiżu» każdej narodowości.

¹ Гон, М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: монографія. Рівне, 2006. С. 358, 359.

Władze austriackie na początkowym etapie swego zarządzania w regionie zachodnioukraińskim zlikwidowały monopolie Polaków w sferze rządu lokalnego, a do organów samorządowych wprowadziły przedstawicieli innych grup etnicznych: Niemców austriackich, Czechów, częściowo Żydów, rozszerzając w taki sposób zonę kontaktową i stwarzając przesłanki dla zmiany charakteru stosunków międzyetnicznych. Owszem później, po 1867 roku i do 1918 roku w warunkach realnego dominowania w regionie polscy urzędnicy wznowili swoje stanowisko monopolowe w organach władz krajowych i lokalnego samorządu. Przewaga przedstawicieli jednej etnicznej grupy w strukturach władzy nieodzownie powodowała wzrost obcości między «wysokostatusowymi» i «niskostatusowymi» grupami. Razem z tym, polityka rządzącej dynastii i rządu była skierowana na rozwiązanie konfliktu narodowościowego¹.

Po 1918 r. i biegiem całego okresu międzywojennego społeczeństwo zachodnioukraińskie było etnicznie strukturalizowane, z precyzyjnie markowanymi granicami między różnymi grupami etnokulturowymi. Mimo wyraźnej bliskości Ukraińców i Polaków (zwłaszcza ze względu na bliskość konfesyjną: greckokatolicką i rzymskokatolicką, wspólne korzenie słowiańskie etc.), różnicy w statusie społecznym Polaków Drugiej Rzeczypospolitej i Ukraińców Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej tworzyły napięcie w stosunkach międzyetnicznych.

Kształtowanie podmiotów etnicznych galickiego środowiska politycznego odbywało się w ramach szczególnych strategii ochrony etnogrupowych interesów i strukturalizacji politycznej wspólnot narodowych. Przykładowe w tym regionie są wspólnoty: żydowska i niemiecka.

Podstawowymi zasadami, których dotrzymywała się wspólnota żydowska w innym środowisku etnicznym były zasady, które można określić w postaci logicznego powiązania: «adaptacja – gwarancja bezpieczeństwa – zachowanie tożsamości»².

¹ Monolatyj, I. Etnopolityczne aspekty polityki narodowościowej Austro-Węgier w Galicji, 1867–1914 // Nowa Ukraina. 2006. № 2 / pod red. J. Mokłaka. Kraków, 2006. S. 9–20.

² Жерноклеєв, О. Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини, 1900–1914 рр. // Вісник Прикарпат-

Po pierwsze, wspólnota żydowska Galicji posiadała wysoki stopień komunikatywności, ponieważ była orientowana na to, aby przystosować się do już istniejących warunków, ewentualnie zmieniając je dla polepszenia warunków swego życia. Żydzi danego regionu mogli integrować do jakiegokolwiek środowiska. Adaptacja polegała na tym, że Żydzi dobrze znali języki i dialekty regionu, lokalne tradycje i obyczaje, psychologię otoczenia. Dość elastycznie reagowali na zmiany politycznej i rynkowej koniunktury, przystosowywali się do wymogów przyjmującego społeczeństwa i osiągnięciu doraźnych sukcesów w tym, aby zapewnić własne interesy i nawet wejść do elity regionalnej. Podstawową wartością kultury politycznej Żydów galicyjskich było poczucie wspólnoty — kolektywizm. Decydującą była tutaj teza «my — tożsamość», główna przy ocenie włączenia człowieka do grupy. Przy takiej gradacji wartości wysoki autorytet miało prawo — nie tylko z powodu przyzwyczajenia apelować do niego jako do części szanowanej przeszłości, lecz i z powodu mocnej więzi prawa z religią. Dla wspólnoty żydowskiej potrzeba formalizacji zasad i ram prawnych, w których ona istniała, była bardzo akralna, jak i kontrola za ich przestrzeganiem.

Po drugie, zachowanie Żydów w codziennym życiu było dyktowane nieodzownością tworzenia takich zewnętrznych związków w przyjmującym społeczeństwie, które mogłyby służyć gwarancją bezpieczeństwa i zachowania mienia wspólnoty żydowskiej. Krzewienie normalnych stosunków z otoczeniem zasadniczo było wyższe, niż korzyści materialne.

Po trzecie, przenikanie do życia społecznego wspólnoty żydowskiej było ograniczone. Kontakty z przyjmującym społeczeństwem były nawiązywane tylko w pewnych sferach życia i nie dotyczyły religii, tradycji i kultury. Zdaniem otoczenia Żydzi zawsze byli nosicielami obcej

ського університету. Історія. Вип. II. Івано-Франківськ, 1999. С. 74, 79; Монолатий, І. Євреї в імперії Габсбургів, 1772–1918 рр. // Нариси з історії та культури євреїв України / ред. Л. Фінберг, В. Любченко. Київ, 2005. С. 97; Pollack, M. Nach Galizien. Von Chassiden, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina. Wien, 1984. S. 7–8.

культури і віар. Мимо то взаємне стосунки Жидів і Українців можна окреслити якo етничний компроміс. Інтеграція спільноти жидовської до приймаючого середовища (Галиція) була глибока виключно в dziedzinie господарcej. Zakres zatrudnienia Жидів (handel і підприємцтво) окресляв стосunek приймаючого спільнества. Очевидно переважала реакція дистансу, podejrzliwości і певності, że мienie Жидів не може być wynikiem uczciwej pracy. Mentalność спільноти wiejskiej bowiem w regione zachodnioukraińskim traktowała pracę jako ciężką harówkę na ziemi; tym częściowo można wytłumaczyć liczne świadectwa z owych czasów nie akceptujące Жидів jako ludzi uczciwie zarabiających na kawałek chleba. Tradycyjne zajęcia Жидів: rzemiosła і handel odbierane były jako sposób świadomie unikać udziału w jedynym prawidłowym sposobie otrzymania środków do życia — rolnictwie.

Naszim zdaniem, to był nie bardzo dobry sposób na wzmocnienie stosunków międzyetnicznych. Жиди pomyslnie dysponowali pewnymi zasobami ekonomicznymi, a jednak «model» stosunków wzajemnych z innymi spільnotami etnicznymi na mocy tego miał swoiste «pęknięcia». Stosunki między Жидами і Українцями były regulowane na podstawie swoistego kodeksu — prawideł niepisanych, ukształtowanych w ciągu wielu stuleci na terenach badanych. Etniczna solidarność między Жидами і Українцями powstawała przede wszystkim w sferze gospodarcej, gdzie grupy te występowały jako wzajemnie się uzupełniające. Inicjatywy w nawiązaniu stosunków rynkowych oraz aktywizacji relacji handlowych w wielu przypadkach wychodziły od Жидів¹.

Czynniki polityczne і socjalne potwierdziły, że jak tylko kardynalnie zmieniały się okoliczności, okazywało się, iż ani Жиди, ani grupa tytułowa nie była przygotowana na zmiany і szybką transformację stosunków. W trakcie polityzacji zachodnioukraińskiego regionu w 20-tych latach XX w. ujawniono, że wrogość і wzajemne pretensje między Polakami і Жидами, które «były gaszone» w poprzednich

¹ Монолатий, І. Етнокультурные і социальные процессы в полиэтническом и поликонфессиональном регионе: Еврейский фактор // История евреев в Центральной и Восточной Европе / ред. Р. Капланов. Москва, 2005. С. 39–40.

okresach historycznych stosowną polityką Wiednia oraz ZURL, czekały na okazję, aby wyjść na zewnątrz.

W badanym okresie Ukraińcy dosyć adekwatnie traktowali wspólnotę żydowską, chociaż psychokulturowy dystans etniczny praktycznie się nie zmniejszał. W ogóle wskazuje to na subiektywne i oczywiście mitologizowane twierdzenia, opierające się na poszerzeniu etnicznych stereotypów obrazu wspólnoty żydowskiej zachodnioukraińskiego regionu.

Niemiecka diaspora badanych terenów ukształtowała się na podstawie wielowiekowej tradycji obecności Niemców na terach Europy Środkowo-Wschodniej, otóż ten fakt w znacznym stopniu określał lokalizację niemieckich osad, powstających w badanym regionie¹. Kształtowanie prądów emigracyjnych z Niemiec Południowo-Zachodnich, skierowanych na ziemi zachodnioukraińskie, uwarunkowane było z jednej strony przez czynniki gospodarcze i społeczno-polityczne, składające się w niemieckich państwach, a z drugiej strony — kolonizacyjną i urbanizacyjną polityką Cesarstwa Austriackiego na jego wschodnich terenach, realnym zapotrzebowaniem w specjalistach dla rozwoju różnych dziedzin gospodarki i kultury.

Po pierwsze, koloniści niemieccy, którzy rozpoczęli swoje przesiedlenie w zachodnioukraiński region na schyłku XVIII w., nie stanowili jednolitej wspólnoty. Oprócz tego przeszło ponad stulecie, aby rozproszona masa przesiedleńców niemieckich stała się tym, co współcześni badacze nazywają «wspólnotą niemiecką». Czynnikiem, które (zwłaszcza na początku kolonizacji) dzieliły niemieckich przesiedleńców na poszczególne wspólnoty było kilka. Główne z nich to: etniczny, językowy oraz konfesyjny. Z biegiem czasu uaktywniły się następujące rozdzielające czynniki: geograficzny, ekonomiczny oraz prawny, natomiast czynnik etniczny i językowy stopniowo traciły swą początkową

¹ Драк, М. Німецьке населення Східної Галичини: Розселення та зміни кількісного складу, 1772–1857 // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура = Deutsche Siedlungen in Ostgalizien: Geschichte – Architektur – Kultur: Міжнародний науковий семінар: матеріали / ред. Г. Петришин. Львів, 1996. С. 58.

moc. Po drugie, kolonie niemieckie stały się sprzyjającym środowiskiem kulturowo-etnicznym, w którym odbywała się adaptacja większości nowo przybyłych wychodźców z niemieckich ziem. Zaludnienie regionu przez kolonistów niemieckich w pewnym stopniu sprzyjało społeczno-politycznemu, politycznemu i kulturowo-oświatowemu rozwojowi, któremu towarzyszyło spoiste zasiedlenie tych terenów przez Niemców austriackich oraz wychodźców z Rzeczypospolitej, a także innych niemieckich ziem.

Jedynym czynnikiem, który zarówno na początku kolonizacji, jak i później precyzyjnie i bezkompromisowo dzielił taką rozproszoną masę kolonistów niemieckich na kilka wielkich grup była przynależność konfesyjna. Na podstawie tej cechy wyodrębniają trzy grupy niemieckich kolonistów regionu zachodnioukraińskiego: luterane, katolicy i menonici. W środku tych grup albo istniały od samego początku, albo kształtowały się później różne prądy religijne.

Na początkach kolonizacji nadzwyczaj ważna była etniczna samoidentyfikacja przesiedleńców niemieckojęzycznych. Z czasem w środowisku tych kolonistów tworzy się nowa tożsamość, bazująca się na wspólnym zamieszkaniu w granicach jednej kolonii lub okręgu. Porównanie samoidentyfikacji niemieckojęzycznych kolonistów Galicji i utożsamienia z ludnością otoczenia daje wyniki tego, że wzorcowość w kształtowaniu etnostereotypów jest raczej intelektualnie wprowadzoną regularnością, aniż szczególną cechą tej lub innej wspólnoty. Podobnie jak Niemcy-koloniści nie widzieli różnicy między sąsiadami Ukraińcami i Polakami, mającymi wyraźnie odmienne doświadczenia życiowe, tak i w oczach ukraińskich i polskich chłopów katolicy, luteranie, septyści, reformaci, gutterci, menonici, Szwabi, Holenderzy, Geseńcy byli «Niemcami»¹.

¹ Müller, E. Die deutschen Katholiken in Ostgalizien // Ostgalizien. Die deutsche Minderheit bis zur Umsiedlung 1939/40. Geschichts- und Begleitbuch für Reisen in die westliche Ukraine, [Hgrs] E. Müller, E.-J. Schankweiler. Stuttgart, 1996. S. 73; Müller, S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens insbesondere Lembergs 1772–1940. Marburg am Lahn, 1961. S. 27.

Po trzecie, międzykulturowe współdziałanie kolonistów niemieckich z ich otoczeniem polietnicznym toczyło się na różnych poziomach i realizowało się w licznych postaciach. Pierwszy poziom to bezpośrednie kontakty niemieckich kolonistów z ludnością zachodnioukraińskiego regionu. Drugi poziom, na którym prowadzona była kulturowe współdziałanie to makropływy działające na rozwój stosunków międzyetnicznych. Wśród takich potężnych czynników, które pośredniczo wpływały na przebieg kontaktów międzyetnicznych w regionie, były: polityka ustawodawcza, modernizacja, procesy wewnątrzpaństwowe i ogólnoswiatowe.

Izolacja niemieckojęzycznych kolonistów miała nie tyle etniczną co socjalną naturę, i w tym świetle niemiecki przesiedleńca według charakterystyk socjokulturowych był o wiele bliżej do ukraińskiego chłopca, niż do Niemca-przedsiębiorcy lub działacza społecznego, a życiowe praktyki chłopów ukraińskich oraz kolonistów niemieckich miały o wiele więcej wspólnych niż odmiennych cech, jakich jak: tradycjonalizm, konserwatyzm i względna zamkniętość życia wspólnoty, wielka rola etnicznej i religijnej obcości.

Szczegółnej uwagi wymaga zbadanie osobliwości tożsamości przesiedleńców. Co do Niemców Galicji warto ustalić ich osobliwą «tożsamość wysłanych» za pomocą czynników kulturowych. Niemcy austriacy i Niemcy Europy Wschodniej rzeczowo odróżniali się od Niemców «ojczyzny» swą psychologią, językiem, religijnością, tradycją kulturową oraz sposobem życia — ostatni rozpatrywali ich generalnie jako obcych. W porównaniu z bardziej późnymi kolonizacyjnymi falami połowy i końca XIX w. te odmienności były bardziej rażące.

Lokalne poziomy tożsamości niemieckich kolonistów Galicji określano za pomocą formuł: «cisi na ziemi» i «wzorcowi gospodarze». Z połowy XIX st. kształtowała się nowa — nadgrupowa — tożsamość, która istniała do początku Pierwszej Wojny Światowej.

Polska wspólnota Galicji utworzyła się w wyniku trwałych procesów migracyjnych i demograficznych, zapoczątkowanych jeszcze z połowy XIV w. po dołączeniu kraju do Państwa Polskiego. Kształtowanie polskiej wspólnoty etno-konfesyjnej odbywało się dzięki ekonomicznym,

politycznym i religijnym przedsięwzięciom Rzeczypospolitej, niektórych magnatów oraz szlachty polskiej¹.

Ludność polska Galicji była nie całkiem jednolita pod względem socjalnym, politycznym i ekonomicznym. Początek procesu jej przekształcenia w jednolitą wspólnotę zbiega się z trzema rozbiarami Polski, a zakończenie — z początkiem XX w., kiedy już zaistniały warunki dla wznowienia państwowości polskiej.

Ośrodkami polskiego świata w Galicji występowały w wiejskiej miejscowości — folwarki, w miejskiej — rzemieślnicze cechy, gildie kupieckie, manufaktury, spółki, a od końca XIX w. — społeczno-polityczne partie i organizacje. Kształtowaniu jedyne go narodu polskiego sprzyjało rozpowszechnienie ogólnoeuropejskich idei nacjonalizmu, obecność ucisku narodowego ze strony kilku państw: austriackiego, rosyjskiego i pruskiego, a także prawie jednakowa wizja swej przyszłości, wspólna (rzymskokatolicka) wiara, jedny (choć z kilkoma dialektami) język. Jedynym czynnikiem, dzielącym ludność polską Galicji był czynnik socjalno-ekonomiczny. Byli wśród Polaków i bogaci magnaci i hrabowie, byli i miejscy proletariusze i bezdomni żebracy. A jednak w ciągu drugiej połowy XIX w. — początku XX w. na pierwsze miejsce w świadomości Polaków kraju wyszły nie cechy nierówności socjalnej, a idee jedności narodowej. Po likwidacji pańszczyzny w 1848 r. w prowincji naznaczyły się szlaki do niwelacji sprzeczności społecznych we wspólnocie polskiej, polepszenie stopy życiowej najbardziej upośledzonych kategorii polskiej ludności, ich ochrona socjalna za pomocą ustawodawczych i ekonomicznych dźwigni w warunkach ustępstw arystokracji polskiej.

Polityzacja Polaków prowadziła do etnicznej tożsamości, której podstawą była nie tylko wspólne zamieszkanie w konkretnej miejscowości lub powiecie, a i wspólność języka, religii, kultury, obyczajów, tradycji i wspólnej przeszłości historycznej. Takie idee pojawiały się na pierwszych rolach we wszystkich polskojęzycznych gazetach Galicji, utworach polskich pisarzy i poetów, rzeźbiarzy i malarzy. Wystawianie sławnej

¹ Galicja i jej dziedzictwo / red. A. Meissner, I. Wyrozomski. Rzeszów, 1995. S. 11.

przeszłości Polski odbywało się jednocześnie z lojalną postawą Polaków wobec Austrii jako do tymczasowego zjawiska, które warto wykorzystać dla zakładania podstaw swej przyszłej państwowości. Jednocześnie inne wspólnoty narodowe traktowane były przez pryzmat polskich interesów politycznych, gospodarczych, religijnych i kulturowych jako ewentualni konkurenci lub nawet przeciwnicy¹.

Polacy Galicji w drugiej połowie XIX w. – początku XX w. nie tylko utożsamiali się, ale także identyfikowali się i z innymi wspólnotami kraju. Proces wyodrębnienia narodowego Polaków odbywał się nieco szybciej niż wśród Ukraińców. Dlatego postrzegane było pragnienie poszczególnych przedstawicieli polskich partii politycznych widzieć Ukraińców, wszystkich razem albo chociażby niektórych z nich (etnograficzne grupy Łemków, Bojków, Hucułów) za część narodu polskiego, sprzyjały tej tendencji pokrewnioność języków, tradycji i obyczajów.

Polska wspólnota z biegiem lat 1848–1918 aktywnie się unowocześniała. Temu sprzyjało rozpowszechnienie oświaty, różnorodnych spółek, organizacji kulturowych i gospodarczych. Informacyjny wyłom przyczynił się do zmiany nie tylko metod i sposobów gospodarowania, ale i uwidoczniał ewolucję świadomości narodowej. Polskie partie polityczne, prowadzące ekonomiczne wsparcie wspólnoty polskiej, nadawały im różne preferencje podatkowe i inne, sprzyjały nasileniu polskiego nacjonalizmu, a jednocześnie powodowały dyskryminację narodową Ukraińców, Żydów oraz innych etnicznych wspólnot kraju, zmuszając bowiem ostatnich do własnej konsolidacji narodowej.

Jeśli posłużyć się terminologią medyczną i użyć ją do określenia losu polskiej wspólnoty Galicji pod władzą Habsburgów, to można przyjść do następujących definicji. Polski organizm narodowy przeżył ciężką chorobę straty swej państwowości, a jednak za pomocą idei socjalizmu

¹ Pijaj, S. Polacy w Galicji wobec inicjatyw tworzenia formacji ochotniczych w czasie wojny austriacko-pruskiej w 1866 roku // *Od Franciszka Józefa do małych ojczyzn. Tom poświęcony pamięci Zbiegniewa Frasa*. Wrocław, 2002. S. 107, 108; Partacz, Cz. *Od Badeniego do Potockiego: Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908*. Toruń, 1996. S. 34.

i szczególnie nacjonalizmu razem z modernizacją socjalno-ekonomiczną rozpoczął trudny i trwały proces wyzdrowienia i wyzwolenia narodowego, tworzenia własnego państwa narodowego.

Nasza analiza zachowywania etnopolitycznego wspólnot etnicznych na przestrzeni imperium wykazuje, że sam fakt migracji niezależnie od tego, powoduje ona kontakty przedstawicieli jednej i tej samej etnicznej grupy lub różnych grup (z punktu widzenia ich kultury, etniczności, języka i religii) trzeba rozpatrywać jako problem etnosocjalny. Jeżeli wzajemne działanie rdzennej i napływowej ludności odbywa się wewnątrz jednego obywatelskiego lub etnokulturowego narodu, to samo w żadnym wypadku nie jest sprzeczne z genezą konfliktowego scenariusza oraz nie zmniejsza ewentualne nasilenie emocji etnicznych. Stąd niezbędność uważnego śledzenia za rozwojem sytuacji. Wątpię, czy warto spodziewać się, iż formalna etniczna «bliskość» uczyni proces integracji wspólnot całkiem bezproblemowym¹.

W celu uprzedzenia ewentualnych starć między przyszłą i rdzenną ludnością trzeba rzetelnie zbadać mechanizmy powstania takich starć w różnorodnych kontekstach społeczno-politycznych, historycznych i lokalnych. Naszym zdaniem, socjalny dystans między podstawowymi wspólnotami etnicznymi Galicji był uwarunkowany działaniem czynników etnopolitycznych i etnokonfesyjnych — z jednej strony, z drugiej zaś — czynnikami socjalno-ekonomicznymi. Dlatego decydującą rolę w powstaniu barier między «nowymi» i «starymi» mieszkańcami tej lub innej miejscowości badanego regionu odegrała trwałość pobytu. W pierwszych było dość czasu, aby urządzić swoje życie, życie wspólnoty i parafii czy duszpasterstwa, a pojawienie się migrantów odbierane było jako pewne zagrożenie ustalonego porządku, z jego hierarchią socjalno-majątkową oraz stałym stanem szeregu panujących warstw społecznych. Oni zapewne odczuwali, że jakkolwiek kontakt z przesiedleńcami obniży ich prestiż w oczach sąsiadów z innych grup etnicznych. Od migrantów oczekiwano, że będą oni dobrowolnie utrzymywać dystans. Przypisywano im rolę autsajderów w stosunku

¹ Монолатій, І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. С. 192–193.

do najbardziej wpływowych kół społeczeństwa lokalnego. Trzymając przesiedleńców w odległości i odpychając ich, miejscowa ludność regionu (przede wszystkim Polacy i Żydzi) pragnęli zachować swój status i wywalczone pozycje w hierarchii społecznej. Dla pierwszych ruch naprzód i podniesienie statusu było najważniejsze, natomiast dla innych — zachowanie osiągnięć oraz własnej tożsamości.

Ważne, że «ojczystym domem» dla przesiedleńców było nie państwo, w którym oni wszyscy (lub prawie wszyscy jak na przykład Żydzi) uzyskiwali prawa obywatelskie i zostawali częścią etnicznej większości. Przeciwnie, ich dom, jak oni uważali, pozostał w miejscowościach byłego zamieszkania, skąd ich zmusili albo zaproponowali (kosztem państwa i pewnych preferencji na nowym miejscu) wyjechać — w państwach środkowoeuropejskich — niemieckich księstwach-państwach Prusji, Austrii, Rzeczypospolitej etc. Ale wiadomo, że państwo narodowe to polityczna formacja z geograficznymi granicami, w których ona pragnie do etnicznej jednolitości. Właśnie, immanentna takim państwom ideologia i stała się odpychającym czynnikiem dla etnicznych grup i przesiedleńców¹.

Utożsamiając siebie z terytoriami, leżącymi poza granicami Galicji dzięki swojej etnicznej przynależności przesiedleńcy, głównie Niemcy i Żydzi, podali wątpliwości państwową zasadę, która później stała się fundamentem «nacionalizacji» państw kontynentu europejskiego — ZURL, Drugiej Rzeczypospolitej, Austrii i innych. Już w okresie międzywojennym było więcej grup, których zainteresowania i lojalność wychodziła za ustalone granice regionów ich zamieszkania. Sygnalizowały one, że etniczne wspólnoty wchodziły do okresu narodowego, a później i postnarodowego, kiedy kształtowały się takie społeczne przestrzenie, których granice nie odpowiadały granicom nowych państw narodowych.

W przypadku Galicji widać, że wzajemne stosunki wewnątrz lokalnych wspólnot podporządkowane były pewnym regularnościami, będącym

¹ Monołatij, I., Witenko, M. Sąsiedzi nieznanymi: Wspólnoty etniczne Galicji Wschodniej w polityce Habsburgów. Iwano-Frankiwska, 2007. S. 131–146.

wynikiem procesów migracyjnych: dwie grupy («dawni mieszkańcy» i «przybysze»), które istniały wcześniej osobno (w różnych wymiarach, zwłaszcza jako getta etniczne), z tytułu społecznych i kulturowych okoliczności zaczynają uzależniać się jedna od drugiej jako sąsiedzi. Socjalna konfiguracja, w granicach której dawni mieszkańcy regionu byli zmuszeni żyć obok nowo przybyłych powodowała etniczne konflikty i antogonizm podstawowych subiektów politycznych Galicji (Ukraińcy – Polacy, Polacy – Żydzi) w pierwszej połowie XX st. Wewnętrzne procesy te były charakterystyczne dla tego rodzaju ludzi i nie ulegały ich kontroli¹.

W warunkach niestabilnego życia gospodarczego i społeczno-politycznego w latach 1918–1920 kontakty przeciętnych obywateli, przedstawicieli różnych wspólnot etnicznych regionu z czołową władzą (imperskiej austriackiej, rewolucyjnej ukraińskiej, okupacyjnej polskiej) wywływało w świadomości ludzi w większym stopniu negatywne niż pozytywne emocje. Później, w warunkach konfliktu ukraińsko-polskiego i odrodzenia Rzeczypospolitej sprzyjało to odpowiedniemu dominowaniu polskiej grupy narodowej w biurokratycznym aparacie regionu, co z kolei spowodowało nagromadzenie destruktywnej energii, która burzyła tradycje stosunków międzynarodowych, powstałych jeszcze w poprzednim okresie historycznym.

Międzynarodowe stosunki w Galicji w postimperskiej przestrzeni w latach 1918–1920 rozwijały się na tle konfliktowej atmosfery społeczno-politycznej, nie sprzyjającej konstruktywnemu dialogowi. Charakterystyczne dla niej było stanowisko nieudziału jako korygujący czynnik międzyetnicznych stosunków, a także polityczna indyferencja. W pierwszym przypadku z biegiem dłuższego czasu Żydzi regionu ograniczali swą aktywność w obronie etnogrupowych praw od czasu zakończenia Pierwszej Wojny Światowej oraz w okresie ZURL. Występując w obronie praw etnicznych i obywatelskich, wspólnota żydowska artykułowała swoje pragnienie do tolerancyjnego współistnienia międzyetnicznego. W drugim przypadku niemiecka wspólnota, zwłaszcza

¹ Monołatij, I., Witenko, M. Sąsiedzi nieznanymi. S. 145, 146–147.

jej instytucje, była najbardziej marginalnym subiektem procesów etnopolitycznych w badanym regionie¹.

Ponieważ jej polityczna inicjatywa była spóźniona i ograniczała się wyłącznie ekonomicznymi pragnieniami, charakteryzowała się ona stałą polityczną amorficznością. Nie przeciwstawiając się nowym ustrojom państwowym w regionie (ZURL, Druga Rzeczpospolita) Niemcy starali się zachować własną tożsamość etniczną. Później niemiecka wspólnota deklarowała na zewnątrz «my» — uczucie, sprzyjając powstaniu międzyetnicznego dystansu socjokulturowego oraz wyodrębniając strategię i taktkę obrony jej interesów narodowych. Zakończenie Doby Nowoczesnej a jej transformacja w nowe czasy charakteryzują się rozwojem nacjonalistycznych idei oraz potężnymi wybuchami nieufności wobec «obcych», pozostaje świadectwem procesów homogenizacji etnicznej².

Po pierwsze, w Galicji etnicznie niejednolita ludność, która z powodu upadku imperium Habsburgów — państwa segmentarnego rodzaju z wielką etnopolityczną spuścizną — często zmieniając miejsce zamieszkania, stopniowo «przesiewała się», sortowała się, i wreszcie etnicznie «wyrównywała się» odpowiednio do nowych realiów politycznych i granic państwowych okresu międzywojennego, w pewnych okolicznościach zmiany przestrzeni geopolitycznej według linii etnicznego rozgraniczenia i pragnienia tytułowych grup do dominacji, pobudzało proces migracji przedstawicieli tych narodów, które z wcześniej panujących przekształciły się na mniejszości narodowe.

Po drugie, dzięki osobliwościom stosunków międzyetnicznych w Galicji i odpowiednim orientacjom etnopolitycznym ludność w okresie modernizacji imperium Habsburgów, a stąd — na postimperskiej przestrzeni, wykrystalizowała się etniczna struktura mentalitetów, których przedstawiciele ukształtowali mniej więcej spójną etnokulturę. Wychodziła ona poza względne kontury geograficzne badanego

¹ Müller, S. Galizien und seine Deutschtum. Stuttgart, 1999. S. 111 [etc.].

² Монолатій, І. Західноукраїнський регіон як «контактна зона» міжетнічних взаємин у модерну добу // Віче. Київ, 2007. № 15 (204). С. 41.

regionu i ukazywała, że życie polityczne, społeczne i konfesyjne wspólnot etnicznych zarysowało się na wszystkich dziedzinach rozwoju społecznego.

Po trzecie, Galicja końca XVIII – pierwszego dziesięciolecia XX w. jest klasycznym przykładem «zony kontaktowej» wspólnot etnicznych «prowincji» Habsburgów oraz małym modelem europejskiego pola etnopolitycznego. Jednocześnie badane terytorium jest swoistym mechanizmem socjalnego konstruowania granic między grupami etnosocjalnymi, dla których czynnik etniczny oraz kontekst polityczny odegrały decydującą rolę.

Феномен пограниччя і міжетнічні відносини у Серединно-Східній Європі: приклад Західної України

Західноукраїнські землі являють собою унікальний поліетнічний регіон Серединно-Східної Європи з історично складеною системою міжетнічних взаємин. Цю територію автор розглядає як обширну «контактну зону» міжетнічних відносин і обґрунтовує тезу, що завдяки особливостям міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні та відповідним етнополітичним орієнтаціям населення (єврейського, німецького, польського і українського) в період модернізації імперії Габсбургів, і на постімперському просторі, викристалізувалася етнічна структура менталітетів, представники яких сформували більш-менш монолітну етнокультуру. Вона виходила за умовні географічні контури досліджуваного регіону і показувала, що політичне, соціальне і конфесійне співжиття етнічних спільнот позначилося на всіх ділянках суспільного розвитку. Західноукраїнський регіон кінця XVIII – першого десятиліття XX ст. є прикладом «контактної зони» етнічних спільнот «провінції» Габсбургів і малою моделлю європейського етнополітичного поля. Ця територія стала своєрідним механізмом соціального конструювання кордонів між етносоціальними групами, для яких етнічний фактор та політичний контекст відіграли визначальну роль.